

JANKOVICS Norbert

Az úgynevezett Gizella-kápolna The Gizella Chapel

Vár utca 16.,

Helyrajzi szám: 294, műemlék, műemléki törzsszám: 4734

A veszprémi várhegy északkeleti részén, a székesegyház szomszédságában két jelentős méretű, barokk palota közé ékelődik a Gizella-kápolnaként ismert építmény. A 18. század első felében korábbi épületek részleges felhasználásával létrejött Nagypréposti palotához kapcsolódik a mai terepszintnél mélyebben fekvő, kis méretű, földszintes, valaha egyemeletes, egyhajós, egyenes záródású szentéllyel bővített, északi oldalán sekrestyével is ellátott gótikus kápolna. Középkori eredete –amióta források szólnak létezéséről– mindvégig köztudott volt, de eredeti funkciója, térkapcsolatai, sőt tulajdonképpen teljes középkori formája sem ismert. Gizella királyné személyéhez először Koller Ignác püspök kapcsolta a kápolnát, de ezzel inkább a királyné kultuszának előmozdítása volt a célja, és az elnevezés nem alapult történeti forrásokon. Fontos előrebocsátani, hogy az eredeti épületnek lényegében csak két fala maradt fenn teljes magasságban: az északi és a keleti. A déli falát a püspöki (ma érseki) palota csatlakozó fala alkotja, nyugati oldala pedig az eredeti gótikus boltozatok 1772-es újjáépítéskor készült el.

Az épület korai –18. századi tartó– (építés)történetének megismerését a meglévő maradványok művészettörténeti elemzése és a régészeti megfigyelések teszik lehetővé. A kora újkori várbrázolások és a felmenő falakon megfigyelt részletek nyomán biztosan kijelenthető, hogy az eredetileg két ön-

álló szinten megközelíthető kápolna egy korábbi beépítéshez, minden bizonnyal egy palotához épült hozzá. A kétszintes beosztás a középkori palotakápolnák jellegzetessége, ezekben a földszinti és emeleti terek önállóan működtek, saját sekrestyével, és az emeleti rész volt a díszesebb kialakítású, nagyobb belmagassággal. A kápolna eredetileg feltehetően a déli oldalán nyílt. A sekrestyék északi falához kapcsolódó külső csigalépcsőre, melynek létezését Kralovánszky Alán vetette fel, valójában nincs bizonyíték, a felső szint megközelítésének módja így nem ismert. Az építtető személye sem dönthető el egyértelműen két veszprémi püspök, Róbert (1209–1226) és Bertalan (1226–1244) neve is felmerül, ugyanis a kápolna stíluskörének elemzése és művészettörténeti párhuzamai az 1230-as évekre helyezik a keletkezés lehetséges idejét. Az épület faragványai szoros kapcsolatban állnak a várhegy más egyházi objektumaival, így a székesegyház 13. századi gótikus részleteivel és a Szent György-kápolna újjáépítésével. Nagyobb kitekintésben az ornamentális és figurális részletek a gótikus tagozatokkal a korszak nagyszabású királyi építkezéseinek feltűnő stílusból levezethetők. Ez az udvari gótika morvaországi eredetű, első hazai példája az óbudai királyi vár építése lehetett. A zsámbéki premontrei templom mellett a budai Nagyboldogasszony-templom első periódusának is meghatározó stílusa Veszprémben va-

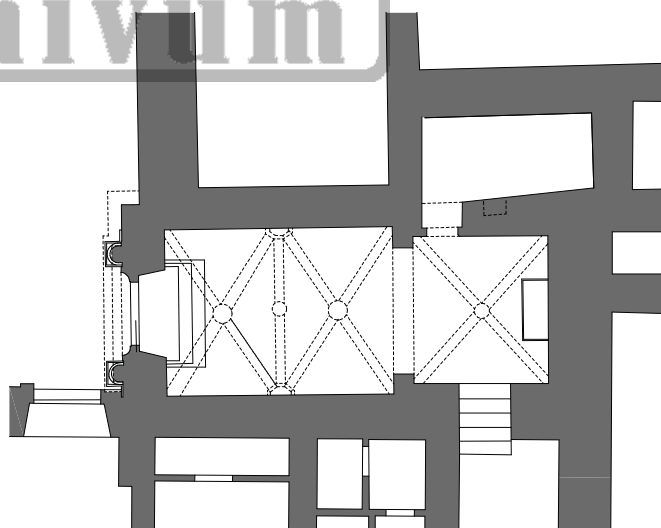

54. kép

Az ún. Gizella-kápolna földszintjének összképe a középkori északi falal nyugatról

lőszíniűleg a Szent György-kápolna újjáépítésén jelentkezett először. A tatárjárás a jelek szerint nem járt a folyamatban lévő munkálatok megszakadásával, mesterváltással vagy tervváltoztatással, a 13. század középső évtizedeiben stílusváltásra nincsen semmilyen bizonyíték. A korszak építészeti termésében ez a királyi udvarhoz kapcsolódó emlékkör szoros hasonlóságokat mutat.

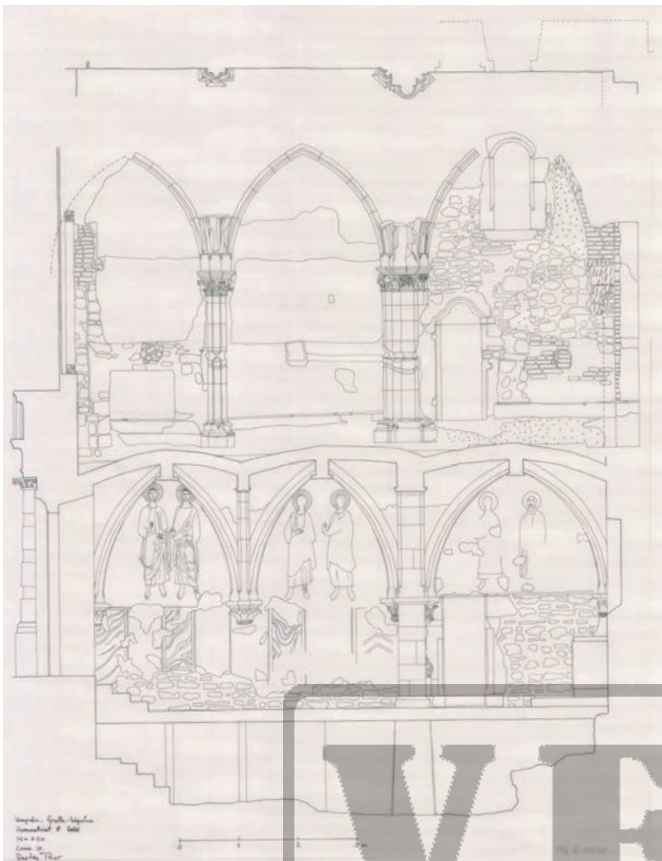
A gazdag faragott díszítés és a gótikus szerkezetek nem magukban alkották az épület díszét. E gótikus stílushoz ugyanis, szintén több korabeli hazai emlékhez hasonlóan, gazdag itáliai-bizánci stílusigazodású kifestés is tartozott. A földszinti tér déli falán párosával megfestett apostolfigurák maradványai sajnos nagyon rossz állapotban, jelentős mértékben átfestve maradtak fenn, a képek eredeti minőségére, élénk, finoman részletező, színgazdag stílusára a régészeti feltárásokból előkerült festett töredékekből lehet következtetni. A kápolna bontása közben levert vakolatok a földben sokkal jobb állapotban vészték át az évszázadokat, mint a falon lévők, a veszprémi múzeumban őrzött töredékekből figurarészletek, arcok állíthatók össze. A kifestés teljes témája

55. kép

Az ún. Gizella-kápolna földszintjének alaprajza

egyelőre nem rekonstruálható, az apostolok sora biztosan teljes lehetett, és ahhoz egy Mária ábrázolás tartozott, talán Keresztrefeszítés részeként. A gótikus építészeti formanyelv és a bizánci eredetű festészeti stílus hasonló keveredése Itá-

56. kép
Az ún. Giszella-kápolna középkori részei,
az északi fal nézete

liában volt megszokott. A korszak különösen gazdag balkáni (szerbiai, bolgár) és itáliai festészeti termése részben biztosan azon görög mesterek működésének köszönhető, akik 1204 után, a keresztesek által feldúlt és elfoglalt bizánci területekről érkeztek. A magas színvonalú festészeti kultúra művelőinek megjelenése termékenyítőleg hatott a korabeli európai festészetre. A kápolna falképei az építéssel egykorúak, vagy nem sokkal későbbiek a földszinten, de úgy tűnik, az emeleten csak később készültek el, és ott többszöri (?) átfestéssel is számolhatunk.

A Hódoltság időszakából fennmaradt felméréseken a kápolna körvonala is feltűnik, így bizonyára ép állapotban érte meg a kora újkort. Az emeleti rész sekrestyéje felett ekkor egy kis helyiséget építettek be, amit egy áthelyezett középkori nyílással összekapcsoltak a szentély terével. A térrészt korábban késő középkori oratóriumnak gondolták, de bizonyosan későbbi, és a Nagyréposti ház vagy az azt megelőzően itt állt épület része lehetett.

A kápolnát legkésőbb az 1740-es években csatolták a Nagyréposti házhoz, magáról az épületről az 1760-as években a püspök rendelkezett. Ezt követően a délről szomszédos telken Fellner Jakab tervei szerint építeni kezdett püspöki

57. kép
A kápolna barokk bejárata

palota pecsételte meg a középkori épület sorsát. A déli és nyugati falak teljes bontása után 1772-ben módosított (szűkített) alaprajzzal, a megtartott faragványokat kissé ötletszerűen felhasználva építették újjá a földszintet. A boltozat az eredetinel magasabb záradékkal valósult meg, a felső szint déli fala pedig az új ároktető fölé nyúlva romként, kiegészítés nélkül lett fenntartva a Nagyréposti ház falában. A kápolna boltozati bordáiból, újrafaragott elemekkel kiegészítve épültek a mai keresztboltozatok, az oldalfalak falképeit barokk stílusban festették át, és új barokk berendezés is készült. A diadalív motívumot idéző, de a kápolna stílusához igazodóan csúcsíves nyílású új homlokzat egykori építési felirata szerint: „SACELLUM HOC QUOD A BEATA GISELA S. STEPHANI PRIMI REGIS APOSTOLICI CONIUGE CONDITUM ESSE TRADITUM DIU DESOLATUM IGNATIUS KOLLER DE NAGY MÁNYA EPISCOPUS VESPRIMENSIS PRIORI FORMAE ET NITORI RESTITUIT ATQUE ALTARE CHRISTO DOMINO PRO NOBIS CRUCIFIXO DI-

58. kép
Az egykori alsó kápolnahajó északi fala, az újjáépített boltozatokkal

CATUM CONSECRAVIT X. DIE MENSIS APRILIS ANNO DOMINI MDCCLXXII.” („Ezt a kápolnát, amelyet a hagyomány szerint Boldog Gizella, Szent István első apostoli király felesége alapított, és amely sokáig elhagyatva hevert, nagymányai Koller Ignác veszprémi püspök régi alakjába és fényébe visszaállította, s az értünk keresztre feszített Krisztus Urunk tiszteletére az oltárt 1772. április 10-én felszentelte.”) Ettől az időponttól kezdve rögzült a kápolnával összefüggésben Gizella királyné személye, és visszaállt az alsó tér szakrális funkciója.

Újabb nagyszabású rekonstrukció igénye az 1938-as szentév tervezéséhez kapcsolódóan merült fel. Az 1937-től megvalósult munkák Dex (Deéd) Ferenc nevéhez köthetők. A felújítás koncepcióját jelentősen meghatározta a munkákat finanszírozó Beöthy István kanonok, akit felirat is megnevez. A rekonstrukció célja a középkori tér élményének felerősítése volt, ezért kikerült a kápolnából a barokk berendezés, eltávolították az átfestéseket, és beszűkítették a szentélyablakot – így alakult ki a mai összkép.

Modern értelemben vett régészeti feltárássra és falkutatásra az 1980-as évek végén került sor, a munkákat Kralovánszky Alán vezette. A feltárások során előkerült nagyszámú, összefüggő Árpád-kori falképtörödékek egyelőre feldolgozatlanok. A kápolna még meglévő falfestményeit a 20. század folyamán a falak víz és sóteltettségének csökkentésével próbálták megóvni, de minden igyekezet ellenére a földszinti képek állapota tovább romlott. Az újabb és újabb állagvédő falképkonzerválások és kiegészítések miatt mára az eredeti ábrázolások csekély romjai maradtak fenn csupán.

A földszinti helyiség klimatikus viszonyainak stabilizálása érdekében az 1938-as bejárati ajtó és vasrácsot 1992–93-ban elbontották, helyére új, kétrétegű nyílászáró került. Ugyanakkor a kápolna alatti feltöltés teljes kitermelése is megtörtént, és a pincszinti térbe tartószerkezetet és födémeket építettek be. A helyreállításnak ezúttal része lett volna a kápolna erősen leromlott állapotú emeletének rekonstrukciója és befedése is, de ez csak részlegesen valósult meg, csupán védőtető épült a felső kápolna romjainak állagvédelmére. A 2021-ben elkezdett felújítás célja e több évtizedes adósság rendezése is.

A két barokk palota közé ékelődő, egytengelyes főhomlokzat közepén csúcsíves kapu nyílik, két oldalán magas oszlopszéken ülő sávazott hengeres pillérek timpanon ül. A színezés fehér, a pillérek vörösek, a pillérfejek pedig csigavonalban végződő indákból állnak. A felület eredetileg talán egyszínű lehetett. A timpanonban kettőskereszt, alatta a párkányon felirat fut végig: „MEMORIAE BEATAE GISELAE SACRUM”. („Boldog Gizella emlékének szentelve.”)

A homlokzat bal oldalán keményműszkő műemléki táblát helyeztek el, a kapu kovácsoltvas rácsán latin felirat olvasható: „1938 ANNO SANCTI STEPHANI FERDINANDO EPPO GUBERNANTE RENOVARI FECIT CANONICUS C E W STEPHANUS BEOTHY d” („1938 Szent István évében Ferdinánd (Rott Nándor) püspök kormányzásakor helyreállította Beöthy István, a veszprémi egyház káptalanjának kanonoka [Dex Ferenc]”). Az épület felett ideiglenesnek szánt, a felső kápolnamaradványok védelmére készült fekete védőépítmény emelkedik. A nyomott arányú belső teret, amely a mai járószintnél alacsonyabban fekszik, bordás keresztboltozatok fedik. A hevederekkel tagolt, kétszakaszos hajóhoz a csúcsíves diadalív mögött négyzetes alaprajzú szentély csatlakozik. Ennek északi oldalán egyenes záródású ajtó vezet a kicsi, fülkével tagolt, kelet felé ablakkal nyitott, téglalap alaprajzú sekrestyébe. A hajó északi falán, a lábzetben márványozott festésű mezők felett boltszakaszonként frontális beállítású, egészalakos, fehér köpenyt viselő apostolpárok láthatók; a 18. században újjáépített és most vakolatlan déli falon hasonlóak lehettek. A boltozatok bordái szélesek, él-

59. kép

Az egykori alsó kápolna északi falának falképei

szedésen kívül tagolatlanok, az eredeti darabok színesek, a 18. században faragottak azonban festetlenek. A bordák alacsony, levelekkel tagolt, kehelyforma konzolokról indulnak. A boltozati záradékokba részben nem is ide, hanem az emeleti térbe készült, faragott díszítésű záróköveket építettek be másodlagosan: a hajóban leveles keretelésben szőlőfürtök és farkába harapó sarkány, a diadalívben dicsfényes Agnus Dei, a szentélyben Isten kezének ábrázolása látható. Az 1930-as években készült oltár másolatán felirat: „ŐSEINK HITE A JÖVŐ REMÉNYE”. A kápolna belsejében található a kint-ről származó latin építési felirat.

Az emeleten az egykori északi fal tagolása maradt fenn.

60. kép

Az egykori alsó kápolna diadalíve és a szekrestye bejárata

61. kép

Az egykori alsó kápolnahajó északi konzolja a boltozat indításával

A hajó két szakasza között hármás pillérek közt emelkedett a sarkantyús, keskeny orrlemezű, körtetagos profilú bordás keresztboltozat. A diadalív a sarkokban és középen egy-egy hengertaggal bővített hasábos pillér volt, aszimmetriájának és erősebb szerkezeti kialakításának oka a hajó és a szentély eltérő boltozati méretezése volt. Nemcsak a boltozatok tagolása és magassági aránya tért el a földszinti terektől, de

Hungarian monuments of the mature Gothic period, was originally a multi-level chapel, probably privately used, attached to the medieval palace, which stood on the site of the present Bishop's Palace until the second half of the 18th century. The ground and first floor spaces were independent, each had their own sacristy, the upstairs being the more ornate, with higher ceilings. The oratory-like room on the third floor, built above the upstairs sacristy, was added later,

62. kép

13. századi zárókő Isten kezével a 18. században újjáépített boltozatba foglalva

63. kép

13. századi zárókő Isten bárányával a 18. században újjáépített boltozatba foglalva

az egyéb faragott részletek gazdagsága is, ilyenek a hasábos bázison ülő, konzollal alátámasztott attikai lábazatok pödört szélű saroklevelekkel, a kannelúrázott levéltagolású, bimbós fejezetek sárkányfigurákkal, vagy a háromkaréjos záródású, profilált keretezésű sekrestyeajtó. A szentély északi falán fent látható élszedett, félköríves nyílás a sekrestye fölött elhelyezkedő utólagos teret kapcsolt a kápolnához. A térrész falába mélyedő fülkékben ma is megfigyelhetők az eredeti fapalcok helyei.

In the south-east corner of the square around the Holy Trinity statue, wedged between the buildings of the Bishop's Palace and the Grand Provost's Palace, there is small chapel. This single-storey building is below the ground level and originally had two levels. The Gothic-style chapel's layout includes a single nave with a flat-ended chancel, a sacristy on the north side, partially rebuilt east, south and west walls, vaults and a neoclassical late Baroque west-facing main façade. Built in the second quarter of the 13th century, it is probably from the same period as the 13th-century Gothic details of the cathedral and the rebuilding of Saint George's Chapel. It may have been commissioned by Bartholomew, who was Bishop of Veszprém between 1226 and 1244. The building, which stands out in terms of quality among the

in the Early Modern period. The chapel is richly painted in the Italian-Byzantine style, dating from the same period as the construction, or slightly later. There is no evidence of a spiral staircase connected to the north wall of the sacristies, and the access to the upper level is also obscure. Its original patronage is also unknown. Its sacral function partially ceased in the early modern period: in the first half of the 18th century, wine was stored on the ground floor. In the 1760s, the construction of the present-day Bishop's Palace sealed the fate of the medieval palace and its chapel. Most of the chapel - its south, east and west walls and vaults - had already been demolished when, due to public pressure and the discovery of medieval wall paintings on the north wall, the decision was made to reconstruct the building instead of demolishing it, thus making it one of the first Hungarian historic monuments to be restored. The architect was probably Jakab Fellner. The southern wall was rebuilt slightly south of the old wall, while the eastern and western walls remained in their original position. The present cross vaults were built from the ribs of the chapel's vault, with the addition of re-carved elements. The side walls have been repainted in Baroque style and new furnishings have been added. According to the inscription, originally placed on the façade but now found inside, it was consecrated in honour of Christ

64. kép

13. századi zárókő a 18. században újjáépített boltozatba foglalva

65. kép
Az egykori felső kápolnahajó falpillérének fejezet

in 1772. It was only in the early modern period that the tradition of its foundation by Queen Gizella was established. In the 18th century, the upstairs chapel remained unrestored, its remains were left to further decay partly in the attic and also in the open firewall of the Grand Provos's Palace. It was renovated again in 1938, when the Baroque furnishings and repainted murals were removed, and the chancel window was narrowed to create the present appearance. Archaeological excavation and wall exploration was carried out under the leadership of Alán Kralovánszky in the late 1980s, and further restoration began around 1990. The large number of connected Árpád-period wall fragments, unearthed during the excavations, is still unprocessed. János Sedlmayr also designed the reconstruction of the chapel's deteriorated first floor, but this refurbishment has never been realised.

The single-axis main façade has a Gothic-style doorway in the centre, with a tympanum on banded cylindrical pillars on tall foot-stalls on either side. The colouring is white, the pillars are red, the capitals are made up of vines ending in a spiral and the surface may have been originally monochrome. In the tympanum, there is a double cross, with an inscription below it on the cornice: "MEMORIAE BEATAE GISELAE SACRUM". ("Dedicated to the memory of Blessed Gizella"). There is a black protective structure above the building, intended as a temporary solution to shield the remains of the upper chapel. The interior is lower than the present ground level and it is covered with ribbed vaults. The barrel vault with transverse arches is joined by a square chancel behind a lancet arch. On the north side of the chancel, a flat-ended doorway leads to a small rectangular sacristy

with a niche and a window to the east. On the north wall of the nave, above the marble-painted lower sections, there are pairs of full-figured apostles wearing white robes in a frontal position in the vault sections; they may have been similar figures on the south wall, which was rebuilt in the 18th century and is now unplastered. The ribs of the vaults are wide, featureless except for the edge; the original pieces are coloured, the 18th century carvings are unpainted. The ribs start from low, bell-shaped corbels, broken up with a leaf design. Some of the vault crowns were built by recycling the carved keystones originally made for the first floor areas: in the nave they feature leafy frames with bunches of grapes and a dragon biting its tail, in the chancel arch we can see a haloed Agnus Dei, and in the chancel, the hand of God. The altar is a copy of the one made in the 1930s. On the upper floor, the sectioning of the former north wall survived. Between the two bays of the nave, a triple clustered, spurred pillar supported the ribbed vault with narrow profiles. The chancel arch consisted of rectangular pillars extended with cylindrical elements in the corners and in the middle, its asymmetry and stronger structural design was due to the different dimensions of the nave and the chancel vault. Not only do the articulation and height of the vaults differ from the ground floor areas, but also the richness of carved details, such as the Attic bases, supported by corbels on a rectangular base with curled-edged spurs, the crocket capitals with leaf ornamentation and dragon figures, or the sacristy door with a trefoiled, profiled edge. The role of the bevelled, semicircular opening in the top of the chancel's north wall was to connect a subsequently created space, above the sacristy, to the chapel.

66. kép
Az egykori felső kápolnahajó falpillérének lábazata

FELHASZNÁLT IRODALOM:

- RANOLDER, Johann:** Elisabeth Gisela, Herzogin in Baiern, erste Königin von Ungarn. Wien, 1854. 1-2. tábla.
- JANKOVICH István:** A veszprémi Gizella-kápolna. In: Technika XXI. 1940. 129-134.
- TÓTH Melinda:** Árpád-kori falfestészet. Művészettörténeti füzetek, 9. Budapest, 1974. 73-76, 509-535.
- KRALOVÁNSZKY Alán:** Újabb adatok a veszprémi Gizella-kápolna középkori és újkori építéstörténetéhez. In: Építés és Építészettudomány XV. 1983. 273-281.
- KRALOVÁNSZKY Alán:** A veszprémi és zirci templomok kutatásának újabb eredményei. In: Fodor István-Selmeczy László (szerk.): Középkori régészetünk újabb eredményei és időszerű feladatai. Budapest, 1985, 41-50.
- KRALOVÁNSZKY Alán:** A Gizella-kápolna. Tájak Korok Múzeumok Kiskönyvtár 235. Budapest, 1986.
- DÁVID Ferenc:** A Gizella-kápolna Veszprémben (1766-1938)
In: Környei Attila-G. Szende Katalin (szerk.): Tanulmányok Csatkai Endre emlékére.
A Soproni Múzeum kiadványai 2. Sopron, 1996. 219-224.
- DEÁK Klára:** „Fában szű, falban víz”. Műemlékek képzőművészeti részleteinek konzerválása és restaurálása.
In: Műemlék-helyreállítások tegnap, ma, holnap. A 27. Egeri Nyári Egyetem előadásai. Eger, 1997. 121-123.
- DÁVID, Ferenc:** Die neuzeitlichen Jahrhunderte einer gotischen Kapelle. Die Geschichte der Gisella-Kapelle in Veszprém. 1765-1938. In: Acta Historiae Artium XL. 1998/3-4. 145-153.
- KRALOVÁNSZKY Alán-DEÁK Klára:** Veszprém. Gizella-kápolna. Tájak Korok Múzeumok Kiskönyvtára 650. Budapest, 2000.
- ROSTÁS Tibor:** A veszprémi úgynevezett Gizella-kápolna épülete a 13. században.
In: Rostás Tibor-Simon Anna (szerk.): Tanulmányok Tóth Sándor 60. születésnapjára. Budapest, 2000. 61-81.
- ROSTÁS Tibor:** Udvari művészet Magyarországon a 13. század második negyedében és közepén, avagy a Gizella-kápolna stílusköre. In: Műemlékvédelmi Szemle X. 2001. 5-52.
- ROSTÁS Tibor:** Graeco opere - görög modorban II. A veszprémi „Gizella-kápolna” és a lékai várkápolna 13. századi falképei.
In: Székely Miklós (szerk.): Kőstolni a szép-tudományba.
Tanulmányok a Fiatal Művészettörténészek IV. konferenciájának előadásaiából. Budapest, 2014. 9-32.
- SZAKÁCS Béla Zsolt:** Árpád-kori építészet a Dunántúlon. Opitz Historiae Artium 3. Budapest, 2021. 600-601.
- JANKOVICS Norbert (szerk.):** Veszprém város építészeti topográfiája. MÉM MDK topográfiák 1. Budapest, 2022. 62-65.